РЕГЛАМЕНТАЦІЯ СПЕЦІАЛЬНОГО СУДОВОГО ПРОВАДЖЕННЯ В ЗАКОНОДАВСТВІ ОКРЕМИХ ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ

РОМАНЮК Михайло Феодосійович - аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету № 1 Львівського державного університету внутрішніх справ

ORCID:0009-0005-6483-456X
DOI: https://doi.org/10.71404/EP.2025.2.21

У статті розглянуто проблеми нормативного регулювання та практики застосування спеціального судового провадження (in absentia) в окремих державах, з урахуванням можливлості використання їх досвіду в судових провадженнях по воєнних злочинах в Україні. Звернено увагу на правові позиції та висновки міжнародних органів, серед яких Європейський суд із прав людини, щодо відповідності таких проваджень та практики їх реалізації нормам Європейської конвенції з прав людини, а також договірних органів ООН, зокрема Комітету з прав людини, з приводу відповідності нормам Міжнародного пакту про громадянські та політичні права. Проаналізовано основні принципи провадження in absentia, що сформульовані в правових позиціях Європейського суду з прав людини та органів ООН щодо обов'язку держави повідомити особу про кримінальне провадження та права особи на новий судовий розгляд у разі засудження її in absentia, а також встановлення факту відмови особи особисто брати участь під час судового розгляду та її права на захист тощо.

Спеціальне судове провадження, поширеність та обставини його застосування в Україні формують особливу ситуацію, порівняно з обставинами застосування цього інституту в інших країнах (у контексті правового спору в Європейському суді з прав людини), що зумовлено об'єктивними причинами й специфічною складною загальною соціально-політичною та процесуальною обстановкою, а також вимогами здійснення правосуддя в справах про воєнні злочини.

За результатами узагальнення законодавства окремих іноземних держав, а саме провадження щодо воєнних злочинів за процедурою in absentia, обґрунтовано висновки про необхідність урахування низки положень та рекомендацій у законодавстві та практиці.

Ключові слова: спеціальне судове провадження, обвинувачений, право на захист, право на справедливий суд, повідомлення про підозру/обвинувачення, процесуальні гарантії, судовий розгляд, оскарження вироку in absentia.

Постановка проблеми

Проєкт Ради Європи «Зміцнення прав людини в системі кримінального правосуддя в Україні» [25] допомагає українській владі забезпечити ефективне функціонування системи кримінального судочинства в Україні та її узгодження з європейськими стандартами прав людини. Необхідність забезпечення дотримання стандартів прав людини набувають ще більшої актуальності у зв'язку із загарбницькою війною російської федерації проти України.

У цьому аспекті виникла зацікавленість у порівняльному дослідженні законодавства та практики його застосування щодо спеціального судового провадження (чи провадження in absentia) у зарубіжних державах.

In absentia — це спеціальне кримінальне провадження (досудове розслідування та судовий розгляд) за відсутності обвинуваченого. Ця процедура була впроваджена Законом України від 7 жовтня 2014 року № 1689-VII «Про внесення змін до Кримінального

та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини». Повномасштабна війна, спричинена відкритим воєнним нападом росії, що виражається колосальним діапазоном ведення бойових дій та вчиненням численних воєнних злочинів, зумовили необхідність внесення змін до законодавства, зокрема й до кримінального процесуального в частині законодавчого регулювання особливостей спеціального розслідування кримінальних правопорушень.

З огляду на міжнародні стандарти, саме по собі право бути присутнім на суді не є абсолютним, а заочне кримінальне провадження не є незаконним втручанням у право на справедливий суд. Водночас необхідним є дотримання стандартів справедливого суду та забезпечення відповідних гарантій (належне повідомлення про обвинувачення, забезпечення права на ефективний захист, гарантування права на повторний судовий розгляд у разі неналежного повідомлення та незабезпечення присутності обвинуваченого тощо) [5].

Оцінюючи національне законодавство крізь призму міжнародних стандартів та національної практики іноземних держав, слід зауважити про його недосконаліть. А тому доцільно вивчити досвід іноземних держав з метою обґрутнування вдосконалення Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) та практики застосування проваджень in absentia. Це в майбутньому убезпечить від перегляду заочних вироків суду в разі подання відповідних заяв засудженими та дозволить визначити додаткове законодавче регулювання механізму перегляду вироку суду в апеляційному порядку за заявою заочно засудженої особи або виробити окрему процедуру нового розгляду цієї категорії справ.

Стан дослідження

З моменту внесення змін до КПК України, у зв'язку з якими з'явилася одна із диференційованих форм кримінального провадження – спеціальне досудове та судове провадження, було написано ряд наукових досліджень, де проводиться аналіз законодавства іноземних держав щодо регламентації провадження in absentia. У вказаних працях досліджуються питання законодавства іноземних держав in absentia на етапі досудового провадження [1], загалом можливості проводити спеціальне досудове розслідування та спеціальне судове провадження за відсутності підозрюваного (обвинуваченого) [2, С. 142-191], або ж регламентація цього інституту в зарубіжному законодавстві не досліджується взагалі [3; 4].

Окремі питання застосування положень законодавства щодо провадження in absentia в міжнародному праві чи законодавстві іноземних держав аналізували Г. Глобенко, О. Кучинська, Л. Омельчук, Д. Шишман та інші.

Метою статті є спроба описати та проаналізувати, як судове провадження in absentia регулюється нормами міжнародного права та національного законодавства держав-членів Ради Європи. І на основі цього аналізу зробити висновки та запропонувати критерії, які можуть бути враховані в національному контексті України та необхідність здійснення правосуддя по воєнних злочинах.

Виклад основного матеріалу дослідження

Міжнародні договори з прав людини, включаючи ЄКПЛ, вимагають присутності обвинуваченого під час судового розгляду в контексті індивідуального права на захист. Однак це право не є абсолютним і може бути обмежене в певних ситуаціях з дотриманням конкретних процесуальних гарантій справедливого судового розгляду.

У контексті війни в Україні дискусії про доцільність здійснення спеціального судового провадження в міжнародному кримінальному праві відновилися [19]. Підходи національних юрисдикцій щодо провадження in absentia відрізняються. Більшість держав із прецедентною системою права в переважній більшості вважають, що такі провадження порушують фундаментальні права людини. Але схоже, що тенденція зміщується в бік визнання спеціального кримінального

провадження в міжнародному кримінальному праві, принаймні на досудовій стадії, у тому числі в Міжнародному кримінальному суді [21], щоб уникнути безкарності винних у міжнародних злочинах. Також Парламентська асамблея Ради Європи вважає за доцільне рекомендувати можливість проведення спеціального *досудового* провадження у Спеціальному Трибуналі щодо злочину агресії проти України (створення якого наразі на етапі перемовин між Україною та Радою Європи та розробки Статуту) [20]. У той же час міністри юстиції Ради Європи висловили готовність продовжити обговорення необхідності запровадження спеціальних судових проваджень у діяльності майбутнього Трибуналу як засобу забезпечення відповідальності за міжнародні злочини, вчинені в Україні [1][1]. У контексті тієї самої Декларації міністрів і Генеральний секретар, і Комісар Ради Європи з прав людини пообіцяли підтримувати ідею таких судових процесів за умови, що влада гарантуватиме мінімальні гарантії справедливості відповідно до міжнародного права прав людини [24].

У нашому дослідженні ми поставили за мету зібрати та проаналізувати регламентацію спеціального судового провадження в законодавстві тих держав, які перебували або перебувають в умовах збройного конфлікту (міжнародного чи неміжнародного характеру), іншого надзвичайного стану чи мають досвід проведення спеціального судового провадження по воєнних злочинах, з метою підтримки судової гілки влади України в її зусиллях забезпечити справедливість в умовах агресії з боку російської федерації. Адже право особи на справедливий суд, передбачене ст. 6 ЄКПЛ, повинне забезпечуватись, незважаючи на те, що таке правосуддя здійснюється в умовах війни. Для дослідження були обрані наступні держави – члени Ради Європи: Боснія та Герцеговина [10], Хорватія [11], Грузія [13], Німеччина [22], Румунія [15], Іспанія [16], Нідерланди [18], Республіка Молдова [14] та Великобританія [12].

Відповідно, питання про те, дозволяти чи не дозволяти здійснення судового розгляду in absentia, передається на розсуд держави-члена, яка підписала той чи інший міжнародний договір про права людини. Якщо держава забороняє судове провадження in absentia, то її органи повинні у будь-якому випадку забезпечити присутність обвинуваченого на суді. Якщо держава дозволяє здійснювати таке провадження, вона повинна створити для цього правову основу та врегулювати всі випадки, за яких може бути проведено спеціальне судове провадження, та передбачити ряд гарантій для забезпечення справедливості такого розгляду.

По-перше, держави повинні запровадити належні процедури повідомлення про те, що особа є підозрюваним/обвинуваченим, оскільки в іншому разі будь-яке спеціальне кримінальне провадження буде свавільним. З точки зору міжнародного права прав людини, нездійснене або здійснене неналежним чином повідомлення особи про те, що він має статус підозрюваного/обвинуваченого, є абсолютним запобіжником проведення спеціального кримінального провадження.

По-друге, держави повинні забезпечити конкретні процесуальні гарантії для сторони захисту при проведенні спеціального кримінального провадження, наприклад, обов'язкова участь захисника в таких справах або наявність заяви обвинуваченого/підозрюваного про відмову від участі в кримінальному провадженні особисто.

І по-третє, держави повинні гарантувати ефективні процесуальні можливості для обвинуваченого оскаржити вирок, винесений за результатами спеціального судового провадження та мати право вимагати повторного судового розгляду справи, яка була розглянута та вирішена без його участі.

Тому держава вправі самостійно вирішувати чи надавати можливість проводити спеціальне судове провадження чи ні. Якщо держава надає можливість здійснення такого провадження, то законодавством повинні

[1] «Повністю дотримуючись гарантій справедливого судового розгляду та наголошуючи на беззаперечних перевагах судового розгляду за особистої участі обвинуваченого, ми визнаємо, що за певних умов і якщо це дозволяє застосовне законодавство, певні заочні процедурні кроки при переслідуванні міжнародних злочинів можуть служити інтересам правосуддя, і ми вважаємо за доцільне подальше обговорення цього питання»

бути передбачені відповідні процесуальні гарантії підозрюваному/обвинуваченому.

Дослідження законодавства обраних держав проводиться за наступними критеріями:

Критерій 1. Чи дозволено законодавством обраних держав провадження in absentia.

В усіх обраних нами державах дозволяється проводити спеціальне провадження, але з певним обмеженнями. Боснія та Герцеговина та Німеччина дозволяють здійснювати провадження in absentia лише частково та в дуже обмежених випадках. Правові системи Нідерландів і Великобританії більш гнучкі щодо спеціального провадження, яке вважається законною реакцією держави на відмову підозрюваного/обвинуваченого від права брати особисту участь у провадженні. Найбільші можливості для здійснення спеціального провадження передбачені законодавством Хорватії та Грузії з незначними винятками, пов'язаними з екстрадицією та передачею кримінального провадження. Законодавство Хорватії та Грузії не містить детальної регламентації здійснення спеціального провадження порівняно з іншими країнами, і, отже, є відкритим для широкого тлумачення. Для порівняння, в Іспанії, Румунії і Республіці Молдова комплексно та детально врегульоване спеціальне провадження, обмежуючи його проведення певними видами провадження (Іспанія), злочинами (Іспанія, Республіка Молдова, Хорватія) або правопорушниками (тільки повнолітні в Республіці Молдова).

Майже в усіх державах, за незначним винятком Боснії та Герцеговини та Німеччини, спеціальне провадження може проводитись у випадках, коли підозрюваний/обвинувачений однозначно відмовляється від права брати участь у провадженні або не з'являється на виклик. У всіх без винятку державах спеціальне судове провадження може бути проведене, якщо підсудний переховується після офіційного повідомлення про підозру/обвинувачення або якщо його чи її місцезнаходження невідоме. Республіка Молдова, Хорватія та Грузія є єдиними державами, які дозволяють продовження спеціального провадження, якщо місцезнаходження оббвирнуваченого відоме, але він або вона знаходиться поза межами досяжності влади у випадках відмови у видачі або неможливості видачі чи передачі кримінального провадження або відмови в здійсненні міжнародних доручень.

Також законодавством окремих держав визначено конкретні ситуації, що дозволяють проводити спеціальне судове провадження, наприклад у разі примусового видалення із зали суду як заходу примусу за неповагу (Республіка Молдова, Румунія) або відмова затриманого бути присутнім на судовому засіданні (Боснія і Герцеговина, Грузія, Румунія, Республіка Молдова).

Критерій 2. Порядок здійснення повідомлення особи про підозру та заходи забезпечення присутності підозрюваного/обвинуваченого на стадії досудового розслідування та стадії судового розгляду.

Виходячи з вказаного критерію, законодавство і практика всіх обраних держав є дуже різноманітною. У багатьох із них процесуальне законодавство передбачає численні формальності для повідомлення та виклику підозрюваного/обвинуваченого, наприклад, повідомлення про підозру/обвинувачення здійснюється шляхом складання протоколу про арешт (Республіка Молдова) або окремої постанови слідчого чи прокурора (Грузія, Республіка Молдова), або шляхом обрання запобіжного заходу, яке не пов'язане із обмеженням волі (Республіка Молдова), або надіслання повістки (повідомлення) з короткою інформацію про обвинувачення (Румунія) тощо. Відповідно, законодавством також по-різному визначено статус підозрюваного, обвинуваченого, підсудного залежно від процесуального їх повідомлення (Республіка Молдова, Румунія, Боснія та Герцеговина, Іспанія) або стадії кримінального провадження, на якій здійснюється таке повідомлення (Республіка Молдова та Румунія). Законодавство інших держав є менш формальним і обмежувальним, що надає сторонні обвинувачення більше свободи розсуду щодо виклику, інформування та повідомлення про підозру/обвинувачення (Великобританія, Нідерланди, Грузія).

У будь-якому випадку, спільною вимогою для усіх держав є те, що жоден судовий

процес не може бути проведений in absentia, якщо обвинувачений не був належним чином повідомлений про обвинувачення в порядку, встановленому національним законодавством. Якщо всі формальні вимоги повідомлення про підозру/обвинувачення не дотримані, легітимність усього судового розгляду ставиться in absentia під сумнів.

Іншою умовою, спільною для всіх правових систем, є подібність у способі, яким обвинувачувані викликаються: шляхом вручення повісток, через надіслання поштою, вручення здійснюється спеціальними агентами тощо. Більшість держав уже прийняла концепцію «електронних» викликів (Нідерланди, Велика Британія, Румунія, Республіка Молдова та ін.), а інші держави залишаються більш консервативними (Боснія і Герцеговина). Наприклад, відповідно до ст. 172а КПК Хорватії, якщо надсилання повістки/рішення здійснюється через електронно-інформаційну систему, рішення або лист вважатимуться прийнятими одержувачем по спливу восьми днів з дня, коли вони були відправлені на персональну електронну скриньку одержувача. У деяких державах дозволяється здійснювати виклик через законних представників або адвокатів (Грузія, частково в Румунії). У всіх державах є вимога, що отримання повістки повинно бути підтвердженим (це може бути протокол про вручення, складений відповідним агентом чи працівником поліції, поштове повідомлення, показання свідка (Румунія) або навіть афідевіт прокурора (*письмове свідчення особи про певний факт, що може бути використано як доказ в суді*), чи виклик був здійснений по телефону (Республіка Молдова). Таке підтвердження про виклик є обов'язковим у кожній державі.

Слід зауважити, що у деяких державах виклик прирівнюється до повідомлення про кримінальне обвинувачення і, якщо особа, яка була належним чином викликана в суд, не зявилася, це є підставою проводити судовий розгляд in absentia (Велика Британія, Нідерланди). В інших державах отримання повістки про виклик може бути підставою для подальшого застосування до особи заходів забезпечення кримінального провадження, розшуку особи, але не визнається офіційним повідомленням про підозру/обвинувачення (Республіка Молдова, Румунія, Боснія і Герцеговина, Німеччина, Іспанія).

Щодо ознайомлення із матеріалами провадження, яке є обов'язковою процедурою у всіх державах перед початком судового розгляду, то такі матеріали надаються захиснику замість відсутнього обвинуваченого/підсудного (Грузія, Румунія, Республіка Молдова).

Усі держави мають спеціальні правила повідомлення про підозру/обвинувачення та виклику, коли виникає необхідність надати міжнародно-правову допомогу під час кримінального провадження. У всіх державах, де передбачена можливість здійснення міжнародного співробітництва, правила виклику та повідомлення є складними та різними. Однак майже у всіх державах загальноприйнято, що органи прокуратури чи міністерства юстиції можуть ініціювати процедуру міжнародного співробітництва для виклику та виконання рішень (ухвал, постанов) про затримання, винесених в судовому засіданні in absentia. Повідомлення особи про підозру/обвинувачення все ще вважається суверенною прерогативою певної держави та її сторони обвинувачення, яка рідко делегується іноземним юрисдикціям через механізми міжнародного співробітництва. Наприклад, Румунія забороняє повідомляти про кримінальні обвинувачення за допомогою судових доручень. Єдиним помітним прикладом серед обраних держав є Республіка Молдова, де нещодавно були внесені зміни до законодавства, які дозволяють дистанційне повідомлення про кримінальні обвинувачення за допомогою судових доручень. Законодавство інших держав не містить таких положень, щоб виправдати здійснення спеціального судового провадження, коли особу повідомляють про підозру/обвинувачення через механізми міжнародно-правової допомоги.

Критерій 3. Процесуальні гарантії передбачені законодавством іноземних держав для забезпечення справедливого спеціального судового провадження.

У всіх обраних державах процесуальні гарантії для забезпечення справедливого

спеціального судового провадження включають:

1) право відсутньої особи бути представленою захисником,

2) право вимагати оскарження вироку, винесеного in absentia та

3) право на оскарження ухвали про проведення спеціального судового провадження.

Перша гарантія незаперечна. В усіх державах визначено, що присутність адвоката під час судового розгляду та будь-які інших процесуальних дій, що вимагають присутності обвинуваченого, є безумовною вимогою законності спеціального судового провадження. В окремих державах замість підозрюваного/обвинуваченого адвокат може також отримати повістку про виклик до суду чи повідомлення про підозру/обвинувачення (Грузія та Румунія). У всіх державах законодавством визначено право адвоката оскаржити вирок, винесений in absentia, від імені обвинуваченого.

Процедури оскарження рішень, прийнятих під час спеціального судового провадження, щодо розгляду справи in absentia відрізняються в різних державах. У деяких державах передбачено особливу гарантію – оскарження результатів слідчих (розшукових) дій, які виконувались за дозволом суду в порядку in absentia під час досудового розслідування. У Республіці Молдова є необхідним отримати судовий дозвіл на передання справи до суду, якщо обвинувачення було висунуто за відсутності обвинуваченого. У Румунії є вимога, що кожна справа повинна розглядатися палатою попереднього провадження, щоб надати дозвіл на розгляд справи in absentia. У Нідерландах, Великобританії, Німеччині та Іспанії виключно суди вирішують, чи дозволяти продовжувати здійснювати обвинувачення без підсудного в судовому засіданні. Законодавство Хорватії та Грузії є менш чітким щодо досудового провадження in absentia, дозволяючи лише суддям на стадії судового розгляду вирішувати питання про можливість продовження судового слідства за відсутності обвинуваченого.

Гарантії у випадках вираженої відмови від права бути присутнім у судовому засіданні є різними. Наприклад, деякі держави (Боснія і Герцеговина, Грузія) не надають права затриманим особам відмовитися від участі в судовому засіданні або має бути дотримана спеціальна процедура для підтвердження такої відмови. У інших державах заборонена відмова від права бути присутнім під час судового розгляду в провадженнях про тяжкі злочини (Іспанія, Республіка Молдова) або в судових провадженнях відповідно до спеціальних процедур (Німеччина). У Нідерландах і Великобританії така відмова не обмежується, але залежить від рішення судді, який вирішує, чи приймати таку відмову.

Незважаючи на те, що окремі гарантії справедливості під час спеціального судового провадження є безумовними, законодавчі норми щодо оскарження вироку in absentia є досить дискреційними. Наприклад, Нідерланди та Великобританія передбачають майже необмежене право на оскарження та повторний судовий розгляд таких вироків. У Республіці Молдова та Румунії визначено більш складні правила, які накладають ряд умов та передбачають певні варіанти дій для обвинуваченого, який засуджений у судовому провадженні in absentia, вимагати перегляду справи. У Хорватії та Грузії оскарження таких рішень з вимогою повторного розгляду здійснюються в загальному апеляційному порядку.

У всіх державах процедури оскарження загалом збігаються, але, як правило, обвинувачені, засуджені in absentia, мають право:

- оскаржити вирок у загальному порядку за допомогою адвоката протягом встановленого законом строку оскарження або клопотання про відновлення закону;
- подати клопотання про поновлення строку апеляційного оскарження вироку, якщо зможуть довести поважність причин пропуску строку оскарження;
- у деяких державах обвинувачені можуть клопотати про повний повторний спеціальний судовий розгляд відповідно до спеціальних положень для відновлення заочного провадження, за умови, що вони дотрималися встановлених законом строків для звернення з проханням про повторний розгляд справи.

У деяких державах (Республіка Молдова, Румунія, Іспанія) ці процедури збігаються, а в інших (Хорватія, Грузія) законодавство накладає значні обмеження на можливість оскаржити вирок, постановлений in absentia, або вимагати повторного судового розгляду. Законодавство Нідерландів, Великобританії, Німеччини та Іспанії є більш гнучким у питанні можливості обвинуваченим вимагати повторного судового розгляду. У будь-якому випадку, законодавство всіх держав, які ми обрали для порівняння в цьому дослідженні, передбачає часові обмеження для оскарження вироку або клопотання про повторний розгляд, які завжди починаються з дня, коли особа засудженого дізналася про винесений вирок in absentia.

Критерій 4. Застосування спеціального судового провадження в особливих умовах.

За час новітньої історії низка держав зазнала, на жаль, надзвичайних ситуацій чи збройних конфліктів, які мали місце на їх території. Великобританія брала участь у конфлікті з Північною Ірландією з кінця 1960-х до 1998 року. Боснія та Герцеговина і Хорватія зазнали жахливих наслідків збройного конфлікту в 1991-1995 роках після розпаду Югославії. Румунія пройшла через періоди громадянських заворушень, починаючи з революції в 1989 році і продовжуючи з шахтарськими масовими протестами в 1990-х, жорстокими загальними страйки та конституційною кризою в 2000-х і 2010-х роках. Іспанія зазнала насильства з боку сьогодні ліквідованої терористичної групи ЕТА у 1968-2011 рр., насильства на Канарських островах у 1970-х роках і виклику боротьби за незалежність в Каталонії у 2017-2018 рр. У Республіці Молдова та Грузії під окупацією зі сторони рф знаходиться частина їхніх суверенних територій після збройних конфліктів у Придністровському регіоні в 1990-х роках і в Південній Осетії та Абхазії в 2008 році відповідно.

Однак жодна з досліджуваних держав не адаптувала і не внесла змін до кримінального процесуального законодавства з метою запровадження спеціального судового провадження у відповідь на ці конкретні події або надзвичайні ситуації.

Якщо взяти до прикладу нещодавну глобальну надзвичайну ситуацію, пов'язану з пандемією COVID, держави внесли деякі незначні зміни в процедуру кримінального провадження, які можуть застосовуватись і до процедури in absentia. Майже у всіх досліджуваних державах передбачено можливість застосування відеоконференції або письмового провадження як альтернативи фізичній присутності під час судових засідань за наявності надзвичайної ситуації, пов'язаної з COVID. Однак такі провадження не можуть вважатися спеціальними, оскільки обвинувачені в цьому випадку беруть участь у засіданнях, але дистанційно.

Такий самий аргумент можна навести щодо справ, пов'язаних з національною безпекою або закритих судових засідань з метою захисту охоронюваної таємниці. У цих випадках у деяких державах законом може бути обмежено доступ обвинуваченого до судових засідань, але це не вважається провадженням in absentia.

Лише Республіка Молдова може слугувати прикладом держави, яка адаптувала своє законодавство для конкретної мети, пов'язаної з предметом цього дослідження. Ці зміни до кримінального процесуального законодавства Молдови були внесені з метою притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які переховуються від органів кримінальної юстиції в резонансних справах, а не обставинами існування надзвичайної ситуації чи збройного конфлікту.

Резонансні справи як підстава проведення спеціального судового провадження, визнані законодавством кожної з обраних держав. Окремі справи, які розглядалися в цих країнах в порядку in absentia, дійшли до Європейського суду, який вказав на певні недоліки в процесі судових розглядів

in absentia у відповідній країні. Наприклад, Грузію і Хорватію ЄСПЛ критикував за надмірне обмеження права оскаржити вирок, винесений in absentia [6; 9], тоді як Республіка Молдова та Румунія були піддані критиці за невиконання мінімальних вимог щодо повідомлення про підозру/обвинувачення в справах in absentia [7; 8].

Що стосується переслідування за вчинення міжнародних злочинів, лише Румунія

та Хорватія повідомили про випадки спеціального судового провадження та засудження воєнних злочинців: справа Альберта Васса 1946 року (відмовлено в повторному відкритті у 2008 році) [23] та справа Санадера 1992 р. (яка потім була розглянута ЄСПЛ). Законодавством Великобританії заборонено здійснення спеціального судового провадження у справах про воєнні злочини [26].

Висновки

Спеціальне кримінальне провадження в контексті російської загарбницької війни проти України порушує ряд правових і практичних питань, які на сьогодні не мають чіткого вирішення. Порівняльний аналіз законодавства іноземних держав може слугувати джерелом пошуку практичних рішень для врегулювання процесуальних питань, пов'язаних із провадженням in absentia в Україні.

Національні органи влади зберігають за собою широкі дискреційні повноваження щодо дозволу або заборони судових проваджень in absentia, частково або на певних стадіях провадження, щодо всіх процесуальних дій або лише для окремих тощо. Ці дискреційні повноваження обмежені в тому сенсі, що органи влади повинні забезпечити справедливість такого судового провадження шляхом забезпечення конкретних процесуальних гарантій, які компенсували б недоліки неявки обвинуваченого (підсудного) в судове засідання. Ці гарантії повинні включати принаймні обов'язкове повідомлення обвинуваченого про притягнення до кримінальної відповідальності, обов'язкова присутність захисника на всіх стадіях провадження, а також право на оскарження вироку, який має бути доступним і ефективним.

Якщо обвинуваченому в будь-якому злочині не було належним чином повідомлено про підозру/обвинувачення, то будь-яке спеціальне судове провадження стає свавільним. Цей стандарт застосовується незалежно від того, чи було вчинено злочин у мирний час чи період війни.

У нашому контексті загарбницької війни в Україні вимога належного повідомлення про притягнення до кримінальної відповідальності видається найбільш проблематичною для застосування на практиці. Ця вимога стає ще більш проблематичною у випадках переслідування за міжнародні злочини (зокрема воєнні), вчинені представниками російської федерації. Така ж вимога стосується повідомлення про підозру/обвинувачення осіб, які перебувають на тимчасово окупованих територіях або де Україна втратила ефективний контроль через тривалі воєнні дії. Ми також не можемо в межах дослідження дати однозначну відповідь на це питання, але наводимо приклади інших держав, які можуть бути джерелом для пошуку рішень.

Щодо можливості оскарження вироку, винесеного in absentia, то проблемні питання виникають не лише в іноземних державах, але і в Україні. Законодавство окремих держав встановлює обмеження щодо здійснення повторного судового розгляду справи in absentia (Грузія, Хорватія та Боснія і Герцеговина); інші держави дозволяють майже необмежену можливість оскарження такого вироку (Нідерланди, Велика Британія). В окремих державах (Республіка Молдова, Румунія, Німеччина та Іспанія), правила повторного розгляду in absentia здійснюються за загальними правилами оскарження.

За відсутності єдиного механізму регулювання оскарження вироків in absentia в усіх державах Україна може самостійно обрати той чи інший варіант, з урахуванням доступності такого оскарження для обвинуваченого.

Незважаючи на існування збройних конфліктів та інших надзвичайних ситуацій в історичному минулому багатьох європейських держав, жодна з них не містить ані окремих законодавчих положень, ані судової практики застосування спеціального судового провадження у вказаних ситуаціях, і Україна з урахуванням національної судової практики розгляду проваджень in absentia по злочинах колабораціонізму та воєнних злочинах може стати прикладом як для національних правоохоронних органів іноземних держав, так і Міжнародного трибуналу щодо агресії проти України.

Література

1. Калінніков О. В. Досудове розслідування у кримінальному провадженні за відсутності підозрюваного (in absentia) в Україні та країнах Європи (порівняльно-правове дослідження). Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2021. 314 с.

2. Нагорнюк-Данилюк О.О. Спеціальне кримінальне провадження в кримінальному процесі України. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Київський національний університет ім. Т. Шевченка. 2016. 238 с.

3. Оборонова І. В. Диференціація кримінального провадження в суді першої інстанції. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова. Хмельницький, 2023. 250 с.

4. Пеліхос Є. М. Забезпечення права на захист підозрюваного, обвинуваченого при здійсненні спеціального кримінального провадження (in absentia). Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2022. 256 с.

5. Саленко О. In absentia у справах про воєнні злочини: проміжні висновки моніторингу. URL: https://uba.ua/ukr/news/in-absentia-u-spravakh-pro-vonn-zlochini

6. Case of Sanader v. Croatia. Judgement on 12 February 2015. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-151039%22]}

7. Case of Coniac v. Romania. Judgement on 6 October 2015. URL: file:///C:/Users/oshta/Downloads/CASE%20OF%20CONIAC%20v.%20ROMANIA.pdf;

8. Case of Negru v. the Republic of Moldova. Judgment on 29 September 2023. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-225439%22]}

9. Case of Lobzhanidze and Peradze v. Georgia. Judgment on 27 February 2020. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-201336%22]}

10. Criminal Procedural Code of Bosnia and Herzegovina. 2009. URL: https://legislationline.org/taxonomy/term/22865

11. Criminal Procedural Act of Croatia. 03.07.2009. URL: https://www.vsrh.hr/CustomPages/Static/HRV/Files/Legislation__Criminal-Procedure-Act.pdf

12. Criminal Procedure Rules 2020. England, Wales and Northern Ireland. URL: https://www.legislation.gov.uk/uksi/2020/759/contents

13. Criminal Procedural Act of Georgia. 09.10.2009. URL: https://legislationline.org/sites/default/files/documents/7c/Georgia_CPC_2009_am2019_en.pdf

14. Criminal Procedure Code of the Republic of Moldova. 14.03.2003. URL: https://cjad.nottingham.ac.uk/documents/implementations/pdf/criminal_procedure_code_moldova_en_2003_tb040712.pdf

15. Criminal Procedural Act of Romania. 01.07.2010. URL: https://policehumanrightsresources.org/content/uploads/2016/08/Criminal-Procedure-Code-Romania.pdf?x18231

16. Criminal Procedure Act of Spain. 14.09.1882. URL: https://www.mjusticia.gob.es/es/AreaTematica/DocumentacionPublicaciones/Documents/Criminal%20Procedure%20Act%202016.pdf

17. Declaration of the Ministers of Justice of the Council of Europe on the Occasion of the Informal Conference «Towards Accountability for International Crimes Committed in Ukraine». 5 September 2024, Vilnius, Lithuania. URL: https://www.coe.int/en/web/human-rights-rule-of-law/-/informal-conference-of-the-ministers-of-justice-towards-accountability-for-international-crimes-committed-in-ukraine-

18. Dutch Code of Criminal Procedure. 1926. URL: herloc.unodc.org/cld/uploads/res/document/nld/1921/criminal_procedure_code_of_the_netherlands_html/Code_of_Criminal_Procedure_incorporating_amendments_up_to_October_2012.pdf

19. Global Rights Compliance LLP. Trials in absentia. URL: https://www.asser.nl/media/795064/grc-trials-in-absentia-english.pdf

20. Legal and human rights aspects of the Russian Federation's aggression against

Ukraine. 7 June 2024. URL: https://rm.coe.int/legal-and-human-rights-aspects-of-the-russian-federation-s-aggression-/1680afc380

21. Massimino I.V. ESIL Reflection – The ICC and in-absentia proceedings – Finding a response to the difficulties of executing arrest warrants. URL: https://esil-sedi.eu/esil-reflection-the-icc-and-in-absentia-proceedings-finding-a-response-to-the-difficulties-of-executing-arrest-warrants-2/

22. Personal Participation in Criminal Proceedings. A comparative Study of Participatory Safeguards and in absentia Trials in Europe, Springer, Cham, 2019, 755 p.

23. Report of the International Commission on the Holocaust in Romania. Chapter 12. URL: https://www.yadvashem.org/yv/pdf-drupal/en/report/english/1.12-trials-of-war-criminals.pdf

24. Speech of the Secretary General at the Informal Conference of the Ministers of Justice of the Council of Europe "Towards Accountability for International Crimes Committed in Ukraine". 5 September 2024. Vilnius, Lithuania. URL: https://www.coe.int/en/web/secretary-general/-/informal-conference-of-the-ministers-of-justice-of-the-council-of-europe-towardsaccountability-for-international-crimes-committed-in-ukraine-

25. The Council of Europe Project "Fostering Human Rights in the Criminal Justice System in Ukraine" is implemented by the Cooperation Programmes Division, Department for the Implementation of Human Rights, Justice and Legal Cooperation Standards of the Directorate General Human Rights and Rule of Law (DGI), within the Council of Europe Action Plan for Ukraine "Resilience. Recovery. Reconstruction" 2023-2026. URL: https://www.coe.int/en/web/implementation/co-operation-programmes-division

26. UK War Crimes Act 1991. URL: https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1991/13

SUMMARY

The article examines the problems of regulation and practice of applying special judicial proceedings (in absentia) in foreign states, taking into account the possibility of using their experience in judicial proceedings on war crimes in Ukraine. Attention is drawn to the legal positions and conclusions of international bodies, including the European Court of Human Rights regarding the compliance of such proceedings and practice of their implementation with the norms of the European Convention on Human Rights, as well as the UN treaty bodies, in particular the Human Rights Committee. The main principles of in absentia proceedings, formulated in the legal positions of the European Court of Human Rights and UN bodies, are analyzed regarding the obligation of the state to notify a person about criminal proceedings and the right of a person to a new trial in the event of his conviction in absentia, as well as establishing the fact of a person's refusal to personally participate in the trial and his right to defense, etc.

Based on the results of summarizing the legislation of the foreign states, namely proceedings on war crimes under the in absentia procedure, the conclusions on the need to take into account a number of provisions and recommendations in Ukrainian legislation and practice are substantiated.

Keywords: special judicial proceedings (in absentia), accused, right to defense, right to a fair trial, notification of suspicion/accusation, procedural guarantees, trial, appeal of a verdict in absentia.